

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 16 4 ● 2017

● Foto's: Tello Neckheim.
Tekeningen: Jos Zwarts.

● Kleine kartuizerslak,
Monacha cartusiana.

● Bolle duinslak, *Cernuella virgata*.

De afgelopen dertig jaar is de soortensamenstelling van de slakken onderhevig geweest aan verandering. Het artikel is samengesteld uit opgedane kennis van de afgelopen tientallen jaren door veldwerk, inventarisaties en het registreren van de verspreiding van slakken.

Wat zijn slakken?

Even het geheugen oprispen: slakken behoren tot de weekdieren (mollusken) en worden ook wel buikpotigen (*Gastropoda*) genoemd. Er leven slakken in zout, brak en zoet water en op het land en er leven zelfs slakken in droge woestijnen. De slakken die nu besproken worden zijn zoetwater-slakken en landslakken; die van de zee en brakke inlagen worden niet behandeld. Dat wil niet zeggen dat er geen veranderingen hebben plaatsgevonden van de malacologische samenstelling in zee en brakwater, maar het voert te ver om hier op in te gaan.

Slakken zijn dieren die over hun buik (gaster) kruipen en van alles eten. Ze raspen vlees of plantaar-

dig materiaal met hun rasptong of radula af van het voorwerp waar ze op zitten en zijn hierdoor prima opruimers, composteerdere en schoonmakers van sloten en plas-sen. Natuurlijk zijn slakken zelf weer een stevige eiwitbron voor zoogdieren, vogels en vissen.

De meeste slakken hebben een huisje, naaktslakken hebben rudimentair een kalkplaatje of korrels in hun lichaam dat overblijft als het dier dood is en verteerd. De huisjes van de slakken blijven lang goed na de dood van de slak. Soms kunnen huisjes na een paar jaar verteerd zijn maar ze kunnen ook zo maar honderden miljoenen jaren lang als fossiel overblijven. In Noord-Holland kun je fossielen

van slakken vinden als je maar weet waar. Deze fossiele schelpen geven natuurlijk prachtige informatie over de verandering van de malacofauna. Vooral omdat de makkelijk te vinden fossielen uit het Holoceen stammen en dus informatie geven van niet zo lang geleden.

Grote zoetwaterslakken

In Noord-Holland leven veel soorten zoetwaterslakken en ze zijn vrijwel overal massaal te vinden. Noord-Holland kent immers vele boeren-sloten, vaarten en plassen. Bekende, grote soorten zijn posthoornslak (*Planorbarius corneum*), poelslak (*Lymnaea stagnalis*) en gewone schijfhorenslak (*Planorbis planor-bis*). Minder bekende grote soorten zijn de moerasslakken (*Viviparis*

slakkenfauna

● Poelslak,
Lymnaea stagnalis.

● Chinese moerasslak, *Bellamya chinensis*.

● Gekielde loofslak, *Hygromia cinctella*.

● Posthoornslak, *Planorbarius corneum*.

spec.). Van de moerasslakken leefden er altijd twee soorten in Nederland alsook in Noord-Holland: de spitse moerasslak (*V. contectus*) en de stompe moerasslak (*V. viviparus*). Die laatste naam klopt half: de schelp heeft wel een stompe top, maar leeft niet in moerassen maar in bewegend water zoals IJsselmeer en de grachten van Amsterdam. De spitse moerasslak leeft in stilstaand, schoon water en is vaak te vinden in boerensloten met weelderige begroeiing. Altijd leuk om zo een grote slak te vinden waarbij het dier zich terugtrekt in zijn huisje en de deur sluit met zijn sluitplaatje, het operculum. De vertaling van *viviparus* is 'levendbarend'. Deze slakken laten hun eieren uitkomen in het huisje en de jongen verlaten als minislakjes het moederdier. Ja, het moederdier, deze soorten zijn tweeslachtig.

In Nederland leven sinds de laatste eeuw vier soorten moerasslakken.

In 2006 werd bij Dordrecht de Donau-moerasslak (*V. acerosus*) ontdekt en hij is daar in grote aantallen te vinden. Misschien dat deze soort ook in Noord-Holland een keer opduikt? De vierde soort komt uit Zuidoost-Azië, de Chinese moerasslak (*Cipangopaludina chinensis*). Dit is de grootste soort – hij of zij kan wel tot zeven centimeter groot worden – en voor Nederlandse begrippen een echte reuzenslak. Deze soort is in Nederland voor het eerst in Amsterdam-Zuidoost gevonden in 2008. Deze grote slak is in zijn oorspronkelijke gebied een lekker hapje voor mensen, maar wordt soms ook als aquariumdier verkocht. Zo zal dit dier zich in Nederland gevestigd hebben en het komt dan ook al op meer dan tien plaatsen voor.

Kleine zoetwaterslakken

Ook van de kleine soorten zoetwaterslakken zijn er nieuwe bijgekomen. Zeer zeldzaam is de Chinese

posthoren (*Gyraulus chinensis*), gevonden in het meer van Luna bij Heerhugowaard, en de hoekige schijfhoren (*Menetus dilatatus*) in de Amstel en een gracht in Amsterdam. Waarschijnlijk leven deze slakjes op veel meer plaatsen, want het zijn maar kleine slakjes, tussen de 3 en 5 millimeter breed. Ook de Amerikaanse schijfhoren (*Gyraulus parvus*) heeft zijn intrede gedaan in de Noord-Hollandse wateren en komt waarschijnlijk massaal voor in het Gooimeer bij Naarden. Er valt nog wel meer te vertellen over de verandering in aantal of soortensamenstelling maar als laatste wil ik de smurfslak (*Ferrissia fragilis*) noemen. Dit is een kapslakje, een zeer klein slakje dat als huisje een kapje heeft. Dit beestje kruipt over waterplanten zoals gele plomp en over vast substraat. Vroeger werd het diertje vrijwel niet gezien en tegenwoordig komt het vrijwel overal voor waar gele plomp groeit. Het zou

● Griekse duinslak, *Cernuella cisalpinga*.

nog kunnen zijn dat het niet werd herkend want het slakje lijkt op de algemeen voorkomende ovale kapslak (*Acroloxus lacustris*). Er is echter een duidelijk verschil want het topje van de ovale kapslak wijst naar links en die van de smurfslak naar rechts.

Afname?

Zijn er ook soorten in aantallen verminderd of verdwenen? Dat valt wel mee. Het is bekend dat de zoetwaterneriet (*Theodoxus fluviatilis*) sterk achteruit is gegaan. Mogelijk dat deze soort wordt geperdeerd door de exoot reuzenvlokreeft (*Dikerogammarus villosus*). Op de meeste bekende plaatsen zoals Nieuwe Meer en IJsselmeer is de soort sterk achteruitgegaan of geheel verdwenen maar duikt hij af en toe toch weer op, ook in Noord-Holland. Het slakje lijkt op een dopje en het kruipt op stenen langs de oevers van meren en plassen. Het slakje kan ook tegen brakwater en het werd ook wel op een enkele plaats in het IJ gevonden. In 2016 werd de soort onverwacht ook in een kanaal bij Heerhugowaard gevonden. Als het water maar stroomt en daardoor zuurstofrijk is en niet te vuil, dan gedijt het slakje dus blijkbaar wel.

Landslakken

Landslakken zijn geen snelle dieren, ze zijn zelfs spreekwoordelijk traag. Toch verspreiden ze

zich soms in een rap tempo. We weten niet alles over hoe ze zich verspreiden maar het is wel zeker dat de mens een rol speelt. Althans het vervoer van materialen en grond speelt een rol in de verspreiding van eitjes en dus van de slakken. De meest bekende invasieve exoot is de gekielde loofslak (*Hygromia cinctella*). Deze middelgrote slak werd voor het eerst in Nederland gevonden in 1995 in het Amsterdamse Beatrixpark. Sindsdien is deze soort vrijwel overal aan te treffen in Nederland alsook op de Waddeneilanden. Inmiddels

De Franse duinslak is zeer zeldzaam in Noord-Holland maar daarentegen in Zuid-Holland met een opmars bezig.

komt de soort ook in België voor en zal zij haar verspreiding vanuit Zuid-Europa waarschijnlijk tot in Scandinavië uitbreiden. Hoe het komt dat deze slak nu algemeen is en voor 1995 ontbrak in Nederland en België is onbekend. Van de familie duinslakken (zoals *Cernuella*) is het bekend dat deze plotseling ergens kunnen opdrukken en weer verdwijnen. Dat is in Noord-Holland ook het geval. Deze groep van soorten, namelijk Griekse duinslak (*Cernuella cisalpinga*), bolle duinslak (*C. virgata*), afgevlakte duinslak (*C. neglecta*) en Franse duinslak (*C. agginica*), komt wisselend en verspreid voor op kalkrijke, zanderige plaatsen. Rond-

● Zandslak, *Theba pisana*.

om Amsterdam, maar ook op de oude zeedijken en ruderaal plaatsen in Noord-Holland kan je deze soorten aantreffen. Opvallend is dat de bolle duinslak de meest algemene is, maar in de laatste tientallen jaren wordt verdrongen door de Griekse duinslak. Daarnaast is de afgevlakte duinslak rondom Amsterdam vrijwel verdwenen maar floreert hij in de zeereep en de duinen rond Zandvoort. In de Noord-Hollandse kalkrijke duinen is de heideslak (*Helicella itala*) redelijk zeldzaam en lijkt hij in aantal af te nemen. Maar de afgevlakte duinslak, die sterke gelijkenissen heeft met de heideslak, lijkt zijn plaats in te nemen. Al deze duinslakken komen van oorsprong uit Zuid-Europa en zijn mogelijk door klimaatverandering bezig met een noordelijke

uitbreiding. De Franse duinslak is zeer zeldzaam in Noord-Holland maar daarentegen in Zuid-Holland met een opmars bezig. Misschien dat deze soort, die in vorm tussen de bolle en de afgevlakte duinslak in zit, zich ook in Noord-Holland meer laat zien? Een andere kalkliefhebber van ruderaal plaatsen is de kleine kartuizerslak (*Monacha cartusiana*). Deze rodelijstsoort was vrij algemeen op braakliggend land rond Amsterdam maar is zich sinds een jaar of tien aan het uitbreiden in de duinen bij Beverwijk. Spectaculair is de opmars van de zandslak (*Theba pisana*). Deze fraai getekende slak is nu algemeen rond

● Gewone schijfhorenslak, *Planorbis planorbis*.

● Smurfslak, *Ferrisia fragilis*.

Zandvoort en Bloemendaal en zelfs tot in Haarlem bekend. Ook deze van oorsprong mediterrane soort is zich aan het uitbreiden naar het noorden via onze kust.

Verdwijnen er soorten?

Ja, de heideslak dus. Deze autochtone soort was al niet algemeen in de duinen en verdwijnt langzaam. Waarschijnlijk door het dichtgroeien van het duin, maar de laatste genomen maatregelen (Programma Aanpak Stikstof-maatregelen) en het beheer daarop (toename habitat-type grijze duinen) zal weer kansen bieden voor deze fraaie soort. Het vergeten schorshorentje (*Balea heydeni*) is sterk in aantal afgenomen doordat er veel oude maar ook jonge iepenbomen zijn gerooid. Deze soort komt voornamelijk voor op oude iepen en met het rooien daarvan zijn er tientallen populaties verdwenen. Door actie te ondernemen heb ik verschillende populaties in de Noordelijke Oeverlanden (Amsterdam) gered en elders in het gebied uitgezet. Dit heeft zelf het nieuws gehaald (Vroege Vogels, 2015).

Fossiele slakkenhuisjes

Fossiele weekdieren kun je heel veel vinden in Noord-Holland. Denk aan de schelpen in schelpenzand onder de trottoirs of aan de aangespoelde schelpen langs de IJsselmeerstranden, in wezen overblijfselen van de brakwaterfauna van de Zuiderzee. Maar ook in de duinen kun je fossiele schelpen vinden. Met name nu er veel wordt vergraven komen er vele lagen bloot te liggen waar eens een bosbodem was of een meertje. De

duinen kennen een sterke dynamiek van land en water, hoog en laag, vochtig en droog. In de duinen bij Castricum werden in de jaren negentig honderden fossielen gevonden van zoetwater-, maar ook landslakjes. Er werden geen spectaculaire vondsten gedaan, of toch wel? Op sommige plaatsen waar al jarenlang duindoornstruweel groeide werd de geronde schijfhoren (*Anisus leucostomus*) gevonden, een teken dat hier eerder een moeras lag. Langs een uitgegraven geul langs de Zee-weg bij Bakkum werden tientallen fossiele kleppen van de stroommossel (*Unio tumidus*) gevonden. Geen slak maar wel een weekdier. Deze mossel leeft in snelstromend water. Vroeger liep daar dan ook de Hoepbeek: een gegraven beek (duinrel) om het overvloedige water uit de duinen te laten verdwijnen om de door koning Willem I aangekochte landen tot akkerbouwgebied om te toveren. Dat was een fiasco, leuk geprobeerd, maar de duinen lenen zich niet voor grootschalige akkerbouw. Net over de provinciegrens bij Noordwijkerhout werd het bijenkorfje (*Spermodea lammellata*) gevonden door Wim Kuiper. Dit mooie, kleine slakje is al tientallen jaren uitgestorven in Nederland en was levend bekend van een plaats uit Drenthe. Nu is de soort, weliswaar fossiel, gevonden in de duinen. Een teken dat deze soort een grotere verspreiding in Nederland had dan bekend. Ook de grote clausilia (*Lacinaria biplicata*) werd hier fossiel gevonden en was al veel eerder als fossiel gevonden in de Kennemerduinen. Het leuke is dat deze fraaie soort nu steeds algemener levend voorkomt in de duinen. Hij is dus te-

rug van weggeweest. Hoogstwaarschijnlijk heeft het bijenkorfje ook in de duinen van Noord-Holland geleefd, in de tijd dat er nog grote oude bossen waren, het normale biotoop van deze soort.

In het zand werden meerdere soorten gevonden die bijvoorbeeld nu alleen nog maar in Zuid-Limburg leven. Dat wil zeggen dat de malacofauna van Noord-Holland niet alleen vroeger aan verandering onderhevig was, maar dat deze verandering nog steeds plaatsvindt onder onze eigen ogen. Als je er maar op let, zie je het.

Tello Neckheim
cmneckheim@kpnmail.nl

Literatuur

- DE BRUYNE, R.H. & C.M. NECKHEIM (red.), 2001. Van Nonnetje tot Tonnetje, de recente en fossiele weekdieren (slakken en schelpen) van Amsterdam. Schuyt & Co.
- JANSEN, E.A., 2015. Veldgids slakken en mossels – land en zoetwater. KNNV Uitgeverij, Zeist.
- KUIJPER, W.J., 2016. A late Holocene forest fauna with *Spermodea lammellata*, *Merdigera obscura* and *Cochlodina laminata* in the dunes of Noordwijk, The Netherlands. *Basteria* 80(4-6): 195-200.
- NECKHEIM, C.M., 1996. *Hygromia cinctella* (Draparnaud, 1801) in Nederland. *Basteria* 60(1/3): 8-9. Leiden.
- NECKHEIM, C.M., 2013. De Zandslak voelt zich steeds beter thuis in Nederland. Zoekbeeld 3(1), 2013. Nieuwsbrief van Stichting ANEMOON.
- VROEGE VOGELS, 2015. Slakken gered <http://vroegevogels.vara.nl/nieuws/slakken-gered>.